

ЛИЦЕ ФРЕСКЕ (1)

Српско фреско-сликарство је капија европске цивилизације и почетак визуелне уметности. Символи су део сликарског казивања и ликовног саопштавања. Фреско-сликарство је слово, писмо, реч, мисао и начин креативне визуелне комуникације. Феномени напред-назад су део креативног мишљења и ликовна драма потенцираног плача. Српска уметност јесте ортодоксна, али није непроменљива и строго укочена. Палета ликовног исказивања је врло богата и разликује се од манастира до манастира.

Српски сликар је добар приповедач и креативан визионар. Манастири су осликана књига која се чита са лица фреске. Фреске причају о нама и богу од искона. Лице фреске и посматрач траже истину и бесконачност.

Византијско плава је љубав, космос и човек. Плава, црвена и жута граде на лицу фреске живот и божанско биће. За читање фреске потребно је да човека едукујемо и научимо да чита ликовне поруке.

Са лица фреске читамо: живот фреске, причу, визуелни плач, визуелну поруку, емоционални плач, снагу времена, сукоб интимности и видљивости и сукоб времена.

Фреске су знак покајања, емоционалне стрепње, туге и опомене.

ЖИВОТ ФРЕСКЕ

Живописац је створио фреску да верник зна да протумачи поруке са фреске. Књигу са зида манастира верник мора читати што чешће, и да му она постане путоказ у животу, образу, поштењу и крсној слави. Фреска живи вечно и тражи са посматрачем истину и живот насušни. Визуелни универзум ствара разноврстан облик и тражи простор у времену и начину размишљања: куда иде човек, чему служе искушења, шта је то васкрсење и зашто је Божић кућна слава. Верник са фресака чита: ликовне поруке, духовне мисли, животне проблеме, филозофију живота, боје и цртеже, дарове божије и упутство шта радити ако залута. Фреске са зидова манастира саветују: „Човече, не лети без велике потребе“. Фреска живи да би човек могао да утопи главу у њена недра.

ФРЕСКА ПРИЧА

Лицем у лице стоје човек и фреска. Ћути фреска а ћути и он — Човек. Чудни гласови чују се са зидина манастира : „Опрости им Боже, не знају шта раде“.

ВИЗУЕЛНА ПРИЧА

За визуелну причу потребно је савладати растојање од тачке **А** до тачке **Б**, а кад савладате растојање, размишљате о пређеном путу и препрекама. Манастирске фреске нуде пут Богочовека, и то ортодоксни пут. Пут који се не мења и који је настао кад и човек. Приче теку: „Сликам оно што знам о теми и форми. Сликам како то посматрач види, тј. шта он то жели видети, значило би — ја видим оно што посматрач не види, посматрач жели да види онако како то он хоће. Он објективно зна и види како предмет изгледа и он жели да види објективно сликарство, тј. интелектуално сликарство.“ Фреско-сликарство наших манастира је интелектуално и објективно.

Посматрача не интересује перспектива већ догађај, тј. радња или збивање. На фрескама је истакнута фацијална експресија и догађај унутар представе.

ЛИЦЕ БОГОРОДИЦЕ

Богородица у себи чува мир и благостање за нова поколења. Умрети ради других- то је већ нешто. Умрети за једно сутра — то је човекова судбина и мото живота. Умрети у име човечанства и васељене — то је радост рода и порода. У манастиру Сопоћани, сликар је сачувао Бога у себи и на небу. Волети људе и љубити их то је православна васељена и правац човека. Градити манастире може само човек.

У Италији, рођен је 1265. године Данте Алигијери, отац модерне књижевности. Рођен је Ђото Ди Бондоне, отац модерног сликарства. Граде се Сикстинска капела и Нотр-дам.

Двадесети век проналази Сопоћане, приче из Христовог живота, свете ратнике, апостоле...

Чимабуе, Ђото и Фра Анђелико стварају уметност ренесансе.

Пре ренесансе рођено је **српско сликарство**. У српском сликарству Нереза, Курбинова, Студенице, рађа се грандиозна уметност. Сопоћани, Студеница, Милешева, рађају уметност непоновљиве вредности. Разлике међу њима постају особине а и вредности које их спајају и стварају јединствену стилску породицу. У Нерезима, створено је импресионистичко и експресионистичко сликарство. У Нерезима, рођена је боја у пуном сјају своје светлости. Експресионисти Нереза и Курбинова су мирни и тихи бунтовници. У њиховој експресији туга има свој узвишени бол и благе покрете.

ЕЛ ГРЕКО И КУРБИНОВО

У Ел Грековом *Есѿолу* експресионизам је доживео врхунац драме у постављеним ликовима. Драма Ел Грековог *Есѿолиа* подсећа на Пикасову *Гернику*. Слика Курбинова својом снагом експресије надмашио је Пикаса и Ел Грека. Курбиново има снажну ликовну драматизовану експресију и слободу случајности у боји и цртежу. У Курбинову и *Есѿолу* линије су чврсте и у пуном сјају линеарног интензитета и експресионистичко космичког бола. Немир бичевања, као и зла жеља људи да некога казне, болно делује.

Из црне масе извире трачак наде. Укочени поглед масе спреман је, на дат знак, да линчује. Масовна шизофренија најјаче је оружје смрти. Немир на овим експресионистичким сликама увукао се у човека. Христово мирно лице умирује несретне људе.

Експресионизам деветнаестог века има снажну и наглашену гестуализацију. Он користи симболичко-арабескну ликовну форму и на тај начин појачава видљивост експресије. У Пикасовој слици *Жена која ѿлаче* створена је причљива туга жене. Пикасо је желео да нас троне и стресно бомбардује подацима туге на женином лицу. Плакатна туга на Пикасовој слици говори о човеку који је изгубио осећај интимности. Рафинирану осећајност туге човек је већ одавно изгубио. Нерези плачу свој рафинирано интимни осећај туге. Троуглови у *Ојлакивању Христоса* симболизују Бога у јединственој целини.

У Нерезима мирно и воштано лице Христоса појачава експресију лица и снажан плач Богородице. Фреска плаче, плач се чује у нашим срцима. Троугао је симбол тројства и пирамидалне величине туге српског човека у сликарству манастира.

У Нерезима, Ђурђевим ступовима и Курбинову, у XII веку, сликари се играју својим креативним визијама а њихове сликарске визије лете по зидовима стварајући генијалне импровизације.

Нерези су чувени по својим тананим импресионистичким визијама чији су сликари поете и фантасте. *Ојлакивање Христоса* у Нерезима у нама изазива физички плаче, плач се чује у нашим срцима. Из лица фреске избија немерљива туга мајке. Плаче туга мајке за сином и велича материнство, тј. храброст једног бола који произилази из жеље да се роди поново човек, створи човечанство. Мајка плаче са узвишеним болом и прашта се од сина. Мајка ствара човечанство и прашта се с тугом космичког оправдања. Христос је овде представљен као спаситељ. На фресци се осећа спољашња и унутрашња туга. На лицу фреске осећа се јасан израз светитеља. Графицизам на овој фресци је симболичког карактера.

На Оплакивању Христоса свођењем ликовних елемената створена је јединствена експресионистичка форма, тако да лице фреске ствара утисак црно-белих односа, тј. снагу једноставности.

У епохи Комнина, Нерези су дали сјајне ликове у фреско-сликарству уз велику помпу радости путем лепршавих и прозирних импресионистичких доживљаја као и кроз експресионистичку тугу.

Створени су нови прилази ликовима на фрескама. Они су представљени кроз хуманији однос и присније, путем графизма и лепршавих површина

импресионизма. Фреске су просветљење и уз сјајан колорит представљају импресију на достојанствен начин. Ликови поседују космичку лепоту и племенитост стаса. Драма доживљаја гради линеарне арабеске и геометријске ломове. Облици су ломљене и објективно виђене форме које стварају привид реалног и иреалног.

Упоредимо Нерезе, Пикаса, Гриневалдово *Распеће* и Мунхов *Крик*.

Пикасо је Дори Мар рекао: „Срби су пре седам стотина година знали шта је то кубизам.“ Сликаство Нереза је много богатије и култивисаније него Пикасово сликарство.

Пикасо је желео да буде брз као туга. Нерези су у тугу Богомајке унели сва осећања овога света и осећања која непрекидно истим интензитетом делују на нас. Пикасов плач нас дрмне и нестане јер је изгубио аутентичност људскости, тј. човек се унаказио од гримасе. Плач Нереза није уништило ни време ни савременост.

Да ли губимо савременост жељом да будемо само гримаса или маса брбљивих прича, тј. индустријски отпад изгубљеног разумевања. Наравно, нико не жели да слика као сликар Нереза. Губити себе опасно је.

После толико векова Нерези и даље сијају пуним сјајем.

Лепо је бити сликар Нереза. Лепо је бити Пикасо.

Модна креативност српских мајстора фресака је изузетна. Многи модни креатори копирали су моделе хаљина са фресака и постигли светски углед. Најлепше обучени су српски ратници. Срби су у рат полазили млади, леви и прекрасно обучени. Најлепши српски ратници насликани су у манастиру Ресава, задужбини деспота Стефана Лазаревића. Прелепе женске хаљине насликане су у манастиру Милешева и Краљевој цркви у Студеници. Прва српска дама позната по модерном облачењу била је Симонида, жена краља Милутина. Симонида је била позната и по фризури „а ла Симонида“.

Фреско-сликарство било је занимљиво по насликаној архитектури, која је служила као украс у једној композицији. Архитектура је била осликана у кубистичком начину изражавања. Употребни предмети објективно су представљани, сликар је видео отвор неке зделе и њено дно, баш као Пикасо у својим кубистичким сликарским радовима. Боје су биле изузетно скупе. За килограм плаве боје Срби су плаћали килограм злата. Креч је био везиво и бела неутрална за фреско-сликање. Да би сликали фреску, креч је морао да одлежи сто година. Српски сликар одлично је знао геометријску перспективу. Кажипрст Пантократоров, на фресци у куполи, дугачак је око педесет центиметара. Кад гледате са земље прст Пантократоров, чини вам се да је насликан у природној величини.

Треба знати да су пре Пикаса постојали Нерези. Нерези су настали у XII веку, а Пикасо у XX веку.

Ойлакивање, Нерези

Жена која њлаче, Пикасо

Расцеће, дејшаљ, Матијас Гриневалд

Крик, Едвард Мунх

Упоредимо *Ойлакивање* из Нереза, Пикасову *Жену која њлаче*, Гриневалдово *Расцеће*, детаљ слике *Богородица која њлаче* и Мунхов *Крик*. Посматрајмо снагу *Ойлакивања* над снагом плакања Пикасове *Жене*. У Нерезима, спојили су се експресионизам, импресионизам и пречиста форма Богочовечка и Богомајке који својим карнатом делују као имагинарна бића. Живот и смрт рађају нови живот а плач ствара тренутак. Матиас Гриневалд ствара ремек-дело сликарства — *Христово расцеће*, једино које се може упоредити са Студеничким *Расцећем*. Богородица је на овом распећу као крин. Њена људска невиност, у тамном вилајету, нежна је као окупана светлост. На Гринев-

лдовом *Распећу* Богородичин плач је извор светлости и чедног праштања. Она је радост туге и наговештај рађања нове светлости и светлосне мудрости. Фацијална експресија Богородичиног лика је монументална лирска визија наспрам Мунховог *Крика* који је експресионистичка неуроza и тескоба страха. Црвена крв се пролама небом. Човек у страху тражи себе, а мост је обмана између два зла и спас од краја или почетка смрти. На *Ойлакивању Христџа* у Нерезима свети Јован љуби Христову руку а Јосиф и Никодим придржавају му ноге. Богородичина и Христова глава су у светом троуглу суза и плача. Ако повучемо једну праву линију од Јосифове главе до Христове главе а онда спојимо Христову и Јованову главу косом линијом, па Јованову главу са Јосифовом спојимо, добићемо пирамидални плач као Божије постолје. Посматрајмо Богородичине руке на Матиасевом *Распећу*, које траже помиловање за живот. Мунхов *Крик* проткан је грчем и болом који су доведени до високе драме. Драма на мосту и руке које штите главу од злураде масе крви су небеско зло. *Ойлакивање Христџа*, Пикасова *Жена која џлаче* и Гриневалдово *Ойлакивање* су знак смрти а Мунхова слика наговештава смрт. На овом свету мрети није ново. Плач и крик су рођени кад и човек.

Весели се, човече, плач и смех су део тебе.

БОГОРОДИЧИНА ЦРКВА У СТУДЕНИЦИ

Богородичина црква у Студеници припада Рашкој школи. Манастир, саграђен у стилу Рашке школе која је била под утицајем романичке уметности и у себи носи снажан и монументалан изглед Богородичине цркве у Студеници, има сасвим другачији распоред фресака од других манастира. Свети Сава I идејни је творац распореда фресака у Богородичиној цркви у Студеници.

Уместо Богородичиног *Успјења*, насликано је *Распеће Христџово* на западној страни манастира.

Ако упоредимо *Распеће* из Нереза и Богородичине цркве, приметитићемо да је студеничко мисаоније, рафинираније и много суздржаније. С временом се изгубила експресија из Нереза, а као стил изражавања прихваћена је креативна мисаоност са широким плохама где до изражаја долази сјајна анатомија човека и зрео колорит. За Христа у Богородичној цркви, кажу да никада нико неће успети тако добро креативно и анатомски представити тело Христово као и саму композицију у уметности уопште.

Богородица се благим гестом руке опрашта од сина. Мајка је у свом болу и гесту најплеменитија личност и свесна је да је њен бол део великог чина за Христа и свет. Једино Богородица аскетски делује на овој фресци. Богородица је у пурпурном плашту, а хаљина коју носи је паришко модре боје. Женски ликови на фресци су витки и префињени. Простор између ликова је пластично поетски грађен. Космички међупростор је математичко-поетска васељенска одлика рашког сликарства. Позадина фреске је свекосмос са осмокраким звездама. Иза крста, у доњем делу, сликар је насликао нијансиране

квадрате који подсећају на уметност оп-арта. На *Ойлакивању Бојородице* истакнути су сликовити украси, јасан цртеж, преливи топлих боја, усклађене су драперије јасним инкарнатом са транспарентним бојама и широким потезима. Ликови на фрескама су анатомска и ликовна генијално насликана дела и прекрасни људи узети из свакодневног живота. Христос је световни човек. Његова духовност је племенита стварност и врхунско остварење сликара. Најлепше насликан Христос налази се у лунети на улазу, на западном зиду.

Врхунски насликано остварење Исуса Христа налази се на *Усијењу Бојородице*. Благо нагнута Христова глава улево, како ми посматрамо, духовни је узор како неко може узвишено да плаче. Благи плач Христоса је космички узвишен и проткан воздиханијем. Лице Христоса из Сопоћана, по лепоти уметничког израза, можемо упоредити са *Мона Лизом* или *Белим ањелом* из Милешеве.

Сва три ликовна дела су светска баштина универзалног у нама. Ништа на овоме свету није толико достојанствено и свечано за око као ова три светска ремек-дела.

МОНАСТИР СОПОЋАНИ

Поморци су по свој прилици градили Сопоћане из српског поморја. Геометријски украси су једноставни на спољашњој фасади.

Сопоћански сликар ствара експресиван цртеж, компликоване композиције и драперије које истичу форму и наглашавају пластичност делова тела. Сопоћанско сликарство је мирније, свечаније, строже, префињеније у употреби боја. Не ствара аскете сопоћански сликар, ни испоснике, већ људе из народа. Креативни сопоћански сликар је естетика свога времена и представник српског двора.

Осим Алтамуре, Сопоћани су прво светско сликарство. После Сопоћана је тек Сикстинска капела велико сликарство. На висинама, у врлетима космоса српског, створен је манастир Сопоћани. Он прича о православљу и човеку. Ниједна уметност није толико велика и уметнички племенита као уметност Сопоћана. Ако сопот значи извор, онда је уметност Европе овде настала, тј. она је овде, у Сопоћанима, почела да живи свој живот и да извире. Читати поруку с лица деца умеју најбоље. Човек тог времена био је неписмен и читати поруке једино је могао са лица фреске. Сlike манастира су прво слово и прва српска писменост, тј. прва сликовна мисао и прво масовно образовање.

У Сопоћанима, на фрескама, настало је прво мозаичко сликарство, тј. имитација мозаика. Имитација мозаика у фреско-сликарству, ствара нову експресију и утисак нове дубине, тј. перспективе. Уметност Сопоћана је монументална по лепоти и снази уметничког израза.

Отићи, Човече, у Сопоћане и доживи рај у уметности. Слика Сопоћана слика достојанство човека и Бога. Фреска *Усијење Бојородичино* је ремек-дело светског сликарства. Све фигуре видимо као симболе и свеопшти људски

доживљај. На сваком гробу пише „Био сам што си и ти, бићеш оно што сам и ја. У *Усијењу Бојородичином* наглашен је дух општељудског, универзалног и човекољубља.

Ако на фрескама Сопоћана изучавамо фацијалну експресију доћи ћемо до сазнања да жене тугују срцем, а мушкарци разумом. Деца тугују срцем. На *Усијењу Бојородице* створено је визуелно мишљење и пластична тродимензионалност. Нимало није скромно рећи да је сопоћански сликар надмашио Микеланђела Буанаротија. Префињено насликане драперије на апостолима, у левом углу фреске, виртуозно су сликарско ремек-дело сликарства уопште. Посматрајмо ликове племенитих апостола горштака - ту можемо видети читаву лепезу фацијалне експресије. Племенити горштак пати на достојанствен начин и изражава свеопшти бол човечанства. Из *Ойлакивања Бојородице* посматрач може осетити визуелни плач, емоционалну стрепњу, тугу, опомену и снагу времена. Свеопште мишљење и филозофија човека је општи знак фреско-сликарства у Сопоћанима и порука за све људе: „Љубите ближњег“. Леонардов сфумато можемо приметити у светлоокер плашту на Христосу. Лепеза транспарентности сликарских је истакнута кроз жуте нијансе плашта на Христосу. Волуминозност Христовог плашта и креативну представу сикстинских фресака надмашује Христос из Сопоћана. Најлепше изражену тугу можемо пратити по гестовима руку апостола. Ако гестове руку преведемо у линију, онда говоримо о психолошком дејству линије у простору. Линија је на овој фресци монументални израз генијалног ликовног језика. У *Ойлакивању Бојородице* примећујемо централну перспективу и перспективне линије, као и тачку недогледа. Паралелне линије на овој фресци, знак су одмора и благостања, вертикалне линије носе космичку доминанту и знак су Васељене, тј. узвишеног.

АТМОСФЕРА ФРЕСКО-СЛИКЕ У СОПОЋАНИМА

Човек и Бог

Кад уђете у Сопоћане, имате осећај да сте ушли у двор богова и с радом размишљате о великом српском сликарству. Зора фреске благо окупа и окити их нежно светлуцавим сјајем фреско-лица. Док гледате фреско-сцене на зидовима манастира ви пред лицем фреске стварате филозофију живота и тражите савет Бога. Раскош боја повећава чаробност фреско-представе. Манастирска тишина појачава вашу стрепњу и питање куда ићи даље. У манастиру се чује Божја тишина где свеци граде и стварају живот наш. Шетати у друштву с Богом и свецима привилегија је човека у манастиру. Илузија осликаних боја и мисли у Сопоћанима јединствено је величанство.

Усијење Бојородице, манастир Сопоћани

На *Усијењу Бојородичином* туга је присутна на свим лицима. Са лица фреске туга и опомена иду ка нама.

Ако повучемо дијагоналу из левог и десног доњег угла, до врха Христове главе, добићемо пирамидални врх догађаја и врхунску композицију.

Ојлакивање Бојородице је узвишена жалост. Богородица на онај свет одлази као девојчица. Деца у православном фреско-сликарству означавају невиност. Окерзеленкаста боја на фресци је хладна боја. Љубичаста боја косе је комплементарна са жутим нијансама и знак је високе интелигенције и духовности. Љубичаста боја појачава отменост бола и знак је Божанске отмености. Зелена појачава бол и означава радост и заштиту од ђавола — клин се клином истерује.

Боје које оптички означавају покрет напред-назад могу код посматрача да изазову појачану динамику бола. За разлику од Богородичине цркве у Студеници, Сопоћани су много прочишћеније сликарство. Сопоћани су пирамида српског сликарства.

Нешто лошије сликарство налази се у припрати Сопоћана. Готово два века Сопоћани су били откривени. Време и невреме учинили су своје. Ни време а ни невреме нису могли да у фрескама убију пирамиду светске лепоте као ни естетску вредност фресака.

Сопоћански сликар је знао за рефлекс боја као и утицај боје на човека. Ове феномене тек су почели да проучавају сликари високе ренесансе. Лазурно сликарство први су употребили студенички мајстори. Врхунац лазурног сликарства постигнут је у манастиру Каленић. Манастир Каленић саграђен је у моравском стилу. Своју крунску лепоту лазурно сликарство достигло је у фресци *Сваба у Кани*.

Мимични гест као емоционална интелигенција, тј. порука у служби сижеа слике

Нерези, геџаљ

Расџеће, геџаљ, Маџиас Гриневалд

Пиџа, Микеланђело Буонароџи

Мона Лиза, Леонардо да Винчи

Детаљ из Нереза, детаљ са Гриневалдовога *Расџећа* и Микеланђелове *Пиџе* су гестуална експресија. Гестуална експресија је комуникација путем покрета или геста. Експресионистички немир увукао се у даму која је осликала крчаг на фресци у Нерезима. Њено визуелно свесно ишчашено раме неодољиво подсећа на Пикасова кубистичка остварења.

Богородица на Микеланђеловој „Пиџи“ благим гестом руке, исказује бол према умрлом сину. Занимљиво је посматрати Богородичино лице које је остало мирно, без било каквог знака бола, зато што се Микеланђело угледао на хеленистичку уметност. Путем концентрације лице је остајало мирно, без знака или мимике осећања на лицу.

Христово умрло тело одаје последњу визију живота и човека који ће васкрснути. Линија тела је мирна и опуштена. Она је благо таласаста и уводи нас у царство подземног света. Тужан и величанствен је приказ Богородице и умрлог тела Христоса.

Призор је тужан јер је умро Богочовек, а радостан јер се рађа хришћанство.

На *Распећу* Гриневалдовом, шака Христова, која је прикована за крст, исказује неописив бол, последњи грч и страшну патњу смрти над животом. Раширени прсти у грчу свом, путем последњег дамара, са опраштањем, саопштавају Богу свој последњи бол.

Фреска из Нереза је експресионистички кубизам и лирска неуроза. Лагана и лепршава сликарска визија улази у свет кубистичког надреализма.

Кубистички надреализам је сликарство проткано одређеним геометријским облицима купе, коцке, ваљка, тј. тела са сјајним минуциозним реализмом. Неуротични лик даме из Нереза ствара импресионистички свет и лепоту насушне душе. Насупрот дами из Нереза, ремек-дело портрета, Мона Лиза, свим својим бићем, на лицу и телу изражава благ и загонетан осмех. На Мона Лизином лицу благи и загонетни осмех видан је и у очима. Благи и загонетни осмех Мона Лизе уводи нас у један нови свет интимности. Свако од нас интимно је разговарао са Мона Лизом. Да ли нам Мон Лиза саопштава благу вест да је трудна? Можда се радује што је слика Леонардо, можда... Слика је свечаност за око и човеков интимни разговор, тј. разговор у четири ока.

*Христос, дејал са Успјења Богородице,
Сойоћани*

Бели анђео, Милешева

Христово лице на фресци *Успјење Богородице* пластично је обликовано, глава је нагнута улево, како ми посматрамо и даје утисак дубоке туге за мајком. Лепота Белог анђела је у његовој прекрасној колористичкој симфонији и изузетно обликованој глави. Чедност и лепота главе Белог анђела је у његовој духовности и сликарској лазурности. Упоредимо Христову, Мона Лизину

и главу Белог анђела. Христова глава је лирска визија елегије и космичка лепота Богочовека и лик сопоћанских врлети, Мона Лиза је отмен лик италијанске ренесансе. Њен лик је много сиромашнији духовно и ликовно од сопоћанског Христа. Бели анђеоло својом свелепотом и својом белином плени и уздиже човека у небеса. Српска уметност у себи носи снагу времена и племенитост горштакa. Сликарство фресака је лице човека који је знао шта хоће и стално је истраживао нове комуникације и нове ликовне захвате. Лице фреске прошло је кроз све креативне агоније и стилска опредељења. Да ли је време да ћутимо и не истакнемо лепоту наше уметности?

Sretko Divljan

FACE OF A FRESCO

SUMMARY

Serbian fresco painting is the gate of European civilization and the beginning of visual arts. Symbols constitute painting stories and messages. Fresco painting represents a letter, an alphabet, a word, a thought, and a type of creative visual communication. Phenomena of front and rear are elements of creative thinking and painting drama of emphasized weeping. Serbian art is orthodox, but it is not unchangeable or stiff. The artistic palette of expression is very rich and differs from one monastery to the other.